

Ὁ Χριστιανισμὸς μεταξὺ Θρησκείας καὶ Ἀθεϊσμοῦ:

Ἡ χριστιανικὴ Ἀπολογητικὴ σὲ διάλογο μὲ τὶς θρησκείες
καὶ τὸ σύγχρονο φονταμενταλιστικὸ Ἀθεϊσμό*

THOMAS KOTHMANN**

1. Ἡ Ἀπολογητικὴ ὡς ἐπακόλουθο τῆς περὶ ἀληθείας ἀξιώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ

Κοινὴ παραδοχὴ σὲ ἐπίπεδο κοινωνίας καὶ πολιτισμῶν στὸν δυτικὸ κόσμο ἀποτελεῖ ἡ ποικιλία, ἡ πολλαπλότης, ὁ πλουραλισμός. Ἡ τελευταία, σὲ συνάρτηση μὲ θρησκευτικὲς καὶ κοσμοθεωρητικὲς ἀρχὲς καὶ πεποιθήσεις, συνιστᾷ μία πρόκληση γιὰ τὴ χριστιανικὴ θεολογία. Καὶ τοῦτο, διότι ὄχι μόνον οἱ θεωρητικοὶ τῆς μεταμοντέρνας ἐκζήτησης, ἀλλὰ καὶ μέγα μέρος τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ ἔχουν τὴν ἄποψη ὅτι ὁ καιρὸς τῶν μεγάλων ιδεῶν περὶ ἐνωμένης ἀνθρωπότητας καί, κατὰ προέκταση, ἡ ἀξίωση περὶ παγκοσμίου κύρους τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποτελοῦν σχεδὸν παρελθόν. Ἡ πολὺν διαδεδομένη ἀντίληψη ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον χωρὸς γιὰ οἰασδήποτε μορφῆς ἀποκλειστικότητες δὲν ἀφήνει ἀνεπηρέαστη τὴ θεολογία. Ἔτσι προβάλλεται ἀπὸ τὴ σύγχρονη πλουραλιστικὴ θεολογία τῶν θρησκείων τὸ αἴτημα, στὸ πλαίσιο ἀκριβῶς ἐνὸς θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ ποὺ ὑφίσταται ἤδη σὲ πολλὰ δυτικὰ κοινωνία, νὰ ἀναγνωριστεῖ καὶ σὲ ἄλλες θρησκείες (ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό) ἡ δυνατότητα σωτηριώδους ἀπὸ μέρους τους γνώσεως τοῦ Θεοῦ.

---

* Τὸ κείμενο προέρχεται ἀπὸ Εἰσήγηση ποὺ πραγματοποιήθηκε, στὶς 10 Μαρτίου 2011, στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, στὸ πλαίσιο τῶν Εὐρωπαϊκῶν Προγραμμάτων Erasmus/ Socrates, κατόπιν προσκλήσεως τοῦ συγγραφέως ἀπὸ τὸν Ἐπίκουρο Καθηγητὴ τοῦ Τμήματος Θεολογίας Κωνσταντῖνο Ἰ. Μπελέζο.

** Ὁ Thomas Kothmann εἶναι Καθηγητὴς Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς καὶ Διδακτικῆς τοῦ Μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στὸ Ἰνστιτούτο Εὐαγγελικῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Regensburg (Γερμανία).

Στην πραγματικότητα, η χριστιανική θεολογία βρίσκεται σήμερα σε παρόμοια κατάσταση με εκείνην του Ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ, πού μοιάζει με θρησκευτική ἐτήσια ἐμποροπανήγυρη ὅπου συναγωνίζονται ποικίλες ἰδέες, ἐπαγγελλόμενες σωτηρία καὶ νόημα ζωῆς. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ χριστιανική πίστη μετατρέπεται σὲ ἓνα οἰοδήποτε προῖον στὸ ὄνομα τοῦ μεταμοντέρνου πλουραλισμοῦ. Ἀντιθέτως, ἀξιώνει νὰ εἶναι «δημόσια ἀλήθεια» (Leslie Newbigin) με ἰσχὺ γιὰ ὅλους.

Αὐτὴ ἡ ἀξίωση ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς θεολογικῆς Ἀπολογητικῆς τῆς Ἐκκλησίας ἥδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Δύο δὲ εἶναι θὰ λέγαμε τὰ κίνητρα ὑπὲρ μιᾶς ἀπολογητικῆς Θεολογίας, ὅπως αὐτὰ διατυπώνονται στὴν Κ.Δ.:

(1) Ἡ παγκοσμιότητα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, πού καλεῖ σὲ συνεχή ὑπέρβαση συνόρων διὰ τῆς ἱεραποστολῆς. Ἡ ἀρχαία ὁμολογία τῆς Ἐκκλησίας: «ὁ Κύριος εἶναι ὁ Ἰησοῦς» (Α΄ Κορ. 12,3· Ρωμ. 10,9) δὲν περιορίζεται σὲ μία «ἀλήθεια μόνο γιὰ μένα». Ἐάν ὁ Θεὸς φανερώθηκε ἐν Χριστῷ καὶ κατηλλάγη με τὸν κόσμον, τοῦτο ἀφορᾷ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἡ ὁμολογία αὐτὴ συμπεριεχει ἐντὸς τῆς τῆ δημοσιότητα καὶ τὴν παγκοσμιότητα¹.

(2) Μὲ τὴν τελευταία συνδέεται ἡ ἐτοιμότητα τῆς πίστεως νὰ ἀνταποκρίνεται διαρκῶς καὶ ἐκ νέου σὲ συγκεκριμένες ἱστορικές συνθήκες, με τὴ διαδικασία τῆς ἐρμηνείας καὶ ἀποσαφηνίσεως «τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος» (βλ. Α΄ Πέτρο. 3,15 ἔξ.).² Ἡ παραπάνω ἐτοιμότητα δὲν ὑπονοεῖ τὴν ἀναγκαιότητα νὰ μετατραπῆ ἡ πίστη σὲ νόηση ἀλλὰ τὴ δυνατότητα νὰ συναντηθεῖ ἡ τελευταία μαζί τῆς. Καὶ αὐτό, γιὰ τὸ δὲν ἀνήκει ἡ πίστη στὰ χέρια τοῦ ἀπολογητῆ· δὲν μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ στὴ λογικὴ τῆς ἀπόδειξης ἢ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ.

Πράγματα, ὡστόσο, πού εἶναι σαφῆ στὴ βιβλικὴ τους μαρτυρία δὲν εἶναι πλέον αὐτονόητα καὶ προφανῆ γιὰ πολλοὺς σύγχρονους μας. Τόσο ἡ ἔννοια ὅσο καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς Ἀπολογητικῆς θεωροῦνται ἀναχρονιστικά, ἀφοῦ δὲν ταιριάζουν με τὴν ἐποχὴ τῆς διαθηρησκειακῆς ἀλληλοκατανόησης, ὅπου ἡ ἄμιλλα γιὰ τὴν ἀλήθεια ἐκλαμβάνεται ὡς ἐμπόδιο γιὰ τὴν εἰρηνικὴ συνύπαρξη ἐντὸς πλουραλιστικῶν πολυθρησκευτικῶν κοινωνιῶν.

1. Πρβλ. NEWBIGIN L., *Truth to tell. The Gospel as Public Truth*, Grand Rapids/ Michigan 1991.

2. Πρβλ. WERBICK J., *Vom entscheidend und unterscheidend Christlichen*, Düsseldorf 1992, σελ. 33.

“Όσο για τούς εκπροσώπους του Νέου Αθεϊσμού αυτοί θεωρούν ότι το συγκεκριμένο θεολογικό αντικείμενο θα έπρεπε να καταργηθεί μαζί με όλες τις θρησκείες. Και τούτο με το σκεπτικό ότι η «περι Θεού αταπάτη», ανεξαρτήτως προελεύσεως, μόνο κακά επιφέρει και γι’ αυτό η επιβίωσή της δεν πρέπει με κανένα τρόπο να συνεχιστεί, καθώς, όπως λέει ο όξφορδιανός ζωολόγος Richard Dawkins, «με άρκετή βεβαιότητα, Θεός δεν υπάρχει»³. Φυσικά δεν είναι η πρώτη φορά που τίθενται παρόμοια αθεϊστικής άφετηρίας ερωτήματα. Καλούν, ωστόσο, σε ανανεούμενη απολογία, αφού στην ουσία το ερώτημα είναι αν η χριστιανική πίστη είναι αληθής ή όχι. Η απολογία αυτή λειτουργεί ταυτόχρονα κατά της αυτοεπιβεβαίωσης των πιστών και προσλαμβάνει μία ποιμαντική διάσταση⁴. Από την εποχή του πρώιμου Χριστιανισμού μαρτυρείται η συγκεκριμένη έμπειρία της αυτοαμφισβήτησης, που οδηγεί στην έμβάθυνση της περι αληθείας αξιώσεως του Χριστιανισμού έναντι των άλλων θρησκειών ή κοσμοαντιλήψεων και την μετ’ ευθύνης απολογία.

Η βιβλική θεμελίωση της Απολογητικής, ή Magna Charta της⁵, έντοπίζεται συνήθως στο Α΄ Πέτρο, 3,15 έξ.: «έτοιμοι αεί προς απολογία⁶ παντί τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περι τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος»⁷. Πρόκειται για μιὰ συνεχή έτοιμότητα, ἐνῶ ἡ ἐλπίδα μας δὲν εἶναι μιὰ ὁποιαδήποτε ἐλπίδα ἢ ἡ ἐλπίδα τοῦ Ernst Bloch⁸, ἀλλὰ (σύμφωνα με τὰ συμφραζόμενα) αὐτὴ πού εἶναι θεμελιωμένη στὸν Χριστὸ καὶ ὁρίζει τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὸ κοινὸ μας μέλλον· ἔχει νὰ κάνει με τὴν πρόσκληση νὰ δώσουμε λόγο γιὰ τὴ σημασία πού ἔχει «ὁ Χριστὸς ὡς ὁ Λόγος, ὁ Ἄπεσταλμένος, ὁ Ἀποκαλύπτων, ἡ Ὁδός, ἡ Ἀλήθεια, ἡ Ζωή, ἡ Σωτηρία»⁹.

3. DAWKINS R., *Der Gotteswahn*, Berlin ¹⁰2007 [καὶ σὲ νεοελληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Κάτοπτρο», 2007], σελ. 155-224.

4. Πρὸβλ. THIEDE W., «Apologetik und Dialog. Plädoyer für eine Synthese», *Materialdienst der Evangelische Zentralstelle für Weltanschauungsfragen* 55 (1992) 281-296, ἰδιαιτ. σελ. 282.

5. Πρὸβλ. SECKLER M., *Fundamentaltheologie: Aufgaben und Aufbau, Begriff und Namen*, σπό: W. Kern, H.J. Pottmeyer, M. Seckler (έκδ.), *Handbuch der Fundamentaltheologie* 4 (1988) 331-402, ἰδιαιτ. σελ. 354.

6. Με τὴν ἔννοια τοῦ «νὰ δίδετε τὴ σωστὴ ἀπάντηση», «νὰ ὑπερασπίζεστε» ἢ «νὰ δικαιολογεῖτε», ὅ.π., σελ. 340.

7. SECKLER, *Fundamentaltheologie*, 1988, σελ. 353. Πρὸβλ., ἐπίσης, KOTHMANN TH., *Apologetik und Mission. Die missionarische Theologie Karl Heims als Beitrag für eine Missionstheologie der Gegenwart*, Erlangen 2001, σελ. 26.

8. Bloch E., *Das Prinzip Hoffnung*, Frankfurt a. M. ⁷2004.

9. FRIES H., «Von der Apologetik zur Fundamentaltheologie», *Concilium* 5 (1969) 442-447, ἰδιαιτ. σελ. 443.

Στή συνέχεια ἐπιθυμοῦμε νὰ φωτίσουμε ἀπὸ ἱστορικῆς πλευρᾶς τὴ θεμελίωση καὶ ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς ἀπολογίας, προτοῦ ἐξετάσουμε πῶς μπορεῖ ἡ χριστιανικὴ πίστι νὰ προσδώσει ἐλπίδα μέσῳ τῆς ἀπολογητικῆς ὁδοῦ στὸ πλαίσιο τῆς ἀντιπαράθεσης μὲ τὸν Νέο Ἀθεϊσμὸ καὶ τὶς ἄλλες θρησκείες.

2. Δρόμοι τῆς Ἀπολογητικῆς: Ἱστορικὲς κατευθύνσεις

Στὴν Εὐαγγελικὴ ἀκαδημαϊκὴ θεολογία ἡ Ἀπολογητικὴ ὡς ἐπιστημονικὸς κλάδος ἐκπροσωπεῖται πάνω ἀπὸ διακόσια χρόνια. Στὴν κορύφωση τοῦ Διαφωτισμοῦ ἔβλεπαν τὴν Ἀπολογητικὴ ὡς «ἐπιστήμη τῶν ἀποδείξεων», διὰ τῶν ὁποίων ὑπεράσπιζε κανεὶς τὴν θεία προέλευση τῆς Βίβλου καὶ τῶν διδασκαλιῶν της ἔναντι ὄλων τῶν ἀμφισβητήσεών της¹⁰. Τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Λούθηρος, ἀντιπαρατιθέμενος μὲ τὸν Ἑρασμο, τολμοῦσε νὰ ὑποστηρίξει ὄχι μόνον ὅτι ἡ Ἁγία Γραφὴ ἐρμηνεύει ἑαυτὴν ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐπαληθεύει ἑαυτὴν¹¹, κάποιοι ἐπιχειροῦσαν νὰ διασφαλίσουν μὲ ἀποδείξεις τὸ ἀπόλυτο κριτήριό τῆς Βίβλου.

Ἀπὸ τὴν Ἀρχαία, ὡστόσο, Ἐκκλησία εἶναι γνωστὴ ἡ ἀπολογητικὴ Γραμματεία στὸ πρόσωπο Ἀπολογητῶν ὅπως ὁ Ἰουστίνος. Οἱ τελευταῖοι ἀγωνίζονταν νὰ προβάλλουν τὴν ἠθικο-πολιτικὴ χρησιμότητα τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἢ τὴ συμβατότητά της μὲ τὴν περὶ ἀληθείας συνείδηση τῆς ἑλληνιστικῆς Φιλοσοφίας¹². Ἡ διαμεσολαβητικὴ πάντως λειτουργία τῆς ἀπολογητικῆς θεολογίας ἀναπτύχθηκε κατὰ τοὺς Νέους Χρόνους, μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς ἀναγκαιότητας τῆς διακρίσεως «μεταξὺ τῆς πρὸς τὰ ἔξω προοπτικῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ στὸ πλαίσιο ἐνὸς πολιτισμοῦ καὶ τῆς θρησκευτικῆς του προοπτικῆς ποὺ ἀφορᾷ στοὺς ἐντός του»¹³. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ χριστιανικὴ Ἀπολογητικὴ, σὲ περιβάλλο-

10. G. J. PLANCK, 1795, στοῦ Gerhard Ebeling, «Erwägungen zu einer evangelischen Fundamentaltheologie», *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 67 (1970) 479-524, ἰδιαιτ. σελ. 492 ὑποσ. 27.

11. Πρβλ. ALTHAUS P., *Die Theologie Martin Luthers*, Gütersloh 1962, σελ. 74 ἔξ.· ἐπίσης, BELESOS K., «Johannes Chrysostomos als Exeget: Prämisse und Folgerungen seines exegetischen Hauptanliegens», *Orthodoxes Forum* 22/1 (2008) 43-51, ἰδιαιτ. σελ. 47-48.

12. Πρβλ. SKARSAUNE O., «Apologetik. IV. Kirchengeschichtlich», *Religion in Geschichte und Gegenwart* 4 (2001) 616-620.

13. SPARN W., «Religiöse Aufklärung. Krise und Transformation der christlichen Apologetik im Weltanschauungskampf der Moderne», *Glaube und Denken* 5 (1992) 77-105, 155-164, ἰδιαιτ. σελ. 102.

να όπου ή ίδια δέν κατέχει πλέον τὸ κοσμοθεωρητικὸ καὶ θεολογικὸ μονοπώλιο, ἀποκτᾶ μία διπλὴ προοπτικὴ: Ὅφείλει νὰ καθιστᾶ πρὸς τοὺς ἔξω σαφὲς τὸ οὐσιωδῶς χριστιανικὸ, στοὺς ἐντὸς δὲ νὰ προάγει καὶ νὰ ἐνισχύει «τὴ συνείδηση ταυτότητος τοῦ χριστιανικοῦ»¹⁴.

I. Ἡ Ἀπολογητικὴ ὡς περιγραφή τῆς οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ

Ἡ ἐν λόγῳ προσέγγιση ἐκδηλώνεται στὶς ἀρχές τοῦ 19^{ου} αἰῶνα μὲ τὸν Friedrich Schleiermacher, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἀπὸ εὐαγγελικῆς πλευρᾶς ἔδειξε ἰδιαίτερη προσοχὴ στὴν Ἀπολογητικὴ ὡς ἐπιμέρους θεολογικὸ κλάδο. Τὸ χαρακτηριστικὸ στὴν «Ἀπολογητικὴ» του εἶναι ὅτι δέν ἐπιδιώκει νὰ ἀποδείξει τὴν ἀλήθεια τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἀλλὰ τὸ «ἴδιον ἐνὸς συγκεκριμένου τρόπου πίστεως», τὸ ὁποῖο δέν τὸ βρίσκουμε κάπου ἄλλοῦ¹⁵. Χρέος τῆς Ἀπολογητικῆς εἶναι τότε νὰ προσδιορίσει τὸ οὐσιῶδες τοῦ Χριστιανισμοῦ, πολὺ δὲ λιγότερο νὰ καταστήσει προφανὴ τὴν χριστιανικὴ πίστη πρὸς τὰ ἔξω¹⁶.

Στὰ εἰσαγωγικὰ τοῦ περὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἔργου του ὁ Schleiermacher διευκρινίζει ποῦ ἐντοπίζεται κατὰ περιεχόμενο ἡ οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ: στὴν ἀναφορὰ τῆς χριστιανικῆς εὐσέβειας στὴν ἐν Χριστῷ σωτηρία¹⁷ καί, εἰδικότερα, στὴν εἴσοδο τοῦ πιστεύοντος στὴν αὐτοσυνειδησία τοῦ Ἰησοῦ ὡς Θεοῦ¹⁸. Ἡ ἀναγωγή στὴν ἐν Χριστῷ συντελεσθεῖσα σωτηρία εἶναι γιὰ τὸν Schleiermacher ὅ,τι διακρίνει τὸ χριστιανικὸ ἀπὸ τὶς λοιπὲς θρησκείες καὶ κοσμοθεωρίες, καθότι «μόνον διὰ τοῦ Ἰησοῦ, κι ἐπομένως μόνον διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, κατέστη ἡ σωτηρία τὸ κέντρο τῆς εὐσέβειας»¹⁹. Τοῦτο θεωροῦσε ὁ τελευταῖος ὡς τὸ «ἴδιον τοῦ Χριστιανισμοῦ» καὶ θέλησε νὰ τὸ ἀναδείξει σὲ κεντρικὸ σημεῖο τῆς χριστιανικῆς Ἀπολογητικῆς στὴ διαθρησκειακὴ κοινότητα, μὲ ἄλλους λόγους τὴν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ συμφιλίωση τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν

14. PETZOLD M., «Apologetische Theologie heute. Differenzverfahren zwischen Glaube und Zeitströmungen», *Evangelische Zentralstelle für Weltanschauungsfragen-Texte* 148 (1999) 1-15, ἰδιατ. σελ. 9.

15. SCHLEIERMACHER FR., *Der christliche Glaube* (2η ἔκδ. 1830-1), τόμ. 1-2, ἔκδ. Rolf Schäfer, Berlin/ New York 2008, ἰδιατ. τόμ. 1, §11-14, σελ. 93-127.

16. Πρβλ. SCHLEIERMACHER FR., *Kurze Darstellung des theologischen Studiums zum Behuf einleitender Vorlesungen*, Hildesheim 1961, § 39, σελ. 16.

17. Πρβλ. SCHLEIERMACHER, *Glaube*, τόμ. 1, §11, σελ. 93.

18. SCHLEIERMACHER, *Glaube*, τόμ. 2, § 100, σελ. 104.

19. SCHLEIERMACHER, *Glaube*, τόμ. 1, §11, σελ. 99.

κόσμο²⁰. Κατά παρόμοιο τρόπο και άλλες εκδοχές χριστιανικής Ἀπολογητικής, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20^{ου} αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν, ἐννόησαν τὸ ἔργο τους ὡς περιγραφή τοῦ οὐσιώδους τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως λ.χ. ὁ γνωστός Adolf von Harnack μὲ τὴν ὁμώνυμη διάλεξή του στὸ Βερολίνο γιὰ τὴν «Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ» (1900).

II. Ἡ Ἀπολογητικὴ μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀποδείξεως τῆς ἀλήθειας

Μέχρι καὶ τὴν περίοδο τῆς Δημοκρατίας τῆς Βαϊμάρης ἐπικρατοῦσε στὴ Γερμανία ἡ Ἀπολογητικὴ ὡς προσπάθεια νὰ ἀποδειχθεῖ ἡ ἐλπίδα τῶν χριστιανῶν ὡς ἀνώτερη ἐκείνης τῶν ὁπαδῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ Ἱστορισμοῦ καὶ τοῦ Δαρβινισμοῦ. Ὡς λόγους ἀποδεικτικὸς ἐπικαλοῦνταν συνήθως τὴν ἀρχαιότητα, τὸ ἦθος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἢ τὴν ἀντίληψη τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ. Σὲ αὐτοὺς ἄσκησε κριτικὴ ὁ Harnack, λέγοντας ὅτι ἔτσι ἡ Ἀπολογητικὴ καταστὰ συχνά «ἄτιμη καὶ βεβιασμένη»: «μὲ τὴν ἰδέα ὅτι ὅλα πρέπει νὰ παρουσιαστοῦν καλὰ, ἀποτιμᾷ (ἢ Ἀπολογητικὴ) τὴ θρησκεία εἴτε ὡς κάτι ἄχρηστο εἴτε ὡς θεραπεία γιὰ ὅλα τὰ ἐγκλήματα τῆς ἀνθρωπότητας. Κι ἐνῶ ἀρχίζει μὲ κάθε εἶδος ἀνέντιμο μέσο νὰ καθαίρει τὰ περὶ τὴν θρησκεία καὶ νὰ τὴν παριστᾷ ὡς κάτι θαυμάσιο καὶ ἀναγκαῖο, τὴν ὑποτιμᾷ καὶ καταδεικνύει, στὴν καλύτερη περίπτωση, πῶς ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ κάτι τελειῶς ἀπαράδεκτο, καθότι ἀβλαβές»²¹.

Στὸ εἶδος αὐτὸ τῆς Ἀπολογητικῆς ἀνήκει ἡ λεγόμενη «θεωρία τῶν κενῶν» (Lücken-theorie) ποὺ μεσουρανοῦσε τὸν 18^ο καὶ 19^ο αἰῶνα καὶ ὑπέθετε ὅτι σὲ κάθε φυσιοκρατικὸ ἢ ἐπιστημονικὸ κοσμοεἶδωλο ἐνυπάρχουν ἀναποφεύκτως κενά. Τὰ κενὰ αὐτά, κατὰ τὸν Ἄγγλο William Paley²², μποροῦν νὰ καλυφθοῦν μόνο μὲ τὴν ἰδέα ἐνός Θεοῦ ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ καὶ διατηρεῖ τὴν τάξη τῶν πάντων. Ἐνα τέτοιο ἐπιχείρημα ἔμοιαζε μὲ «ἀνόητη σκαμιστικὴ κίνηση», διότι ὀδηγοῦσε στὴν ἰδέα ἐνός «Θεοῦ τῶν κενῶν», ὁ ὁποῖος ἀναγκαζόταν συνεχῶς νὰ ὑποχωρεῖ ὅσο οἱ Φυσικὲς Ἐπιστῆμες ἀάλυπταν τὰ σχετικὰ κενά²³.

20 Πρβλ. PETZOLDT, *Theologie*, 1999, σελ. 8.

21. VON HARNACK A., *Das Wesen des Christentums*, ἐκδ. Trutz Rendtorff, Gütersloh 1999, σελ. 57.

22. *Natural Theology, or Evidences of the Existence and Attributes of the Deity Collected from the Appearances of Nature*, 1802.

23. McGRATH AL., *Der Atheismuswahn. Eine Antwort auf Richard Dawkins und den atheistischen Fundamentalismus*, Asslar 2007 [καὶ σὲ νεοελληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις

III. Ἡ Ἀπολογητικὴ ὡς διακονία τῆς διανοίας

Μὲ τὴν πρόοδο τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν ἡ τελευταία προσέγγιση ἦταν ἀδύνατο νὰ γίνῃ πειστικὴ. Ἕνας Εὐαγγελικὸς θεολόγος, ὁ Καθηγητὴς τῆς Δογματικῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Τυβίγγης Karl Heim (1874-1958), πρότεινε τότε κάτι διαφορετικόν. Στὸ ἔργο του «Ἡ εὐαγγελικὴ πίστις καὶ ἡ διάνοησις τοῦ παρόντος. Γνωρίσματα μιᾶς χριστιανικῆς βιοθεωρίας» εἶδε τὴν οὐσίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως σὲ διαλεκτικὴ ἀντιπαράθεσις μὲ τὴν λογικὴν τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν τῆς ἐποχῆς του. Τὸ ἐπιχείρησε κινούμενος ἀπὸ ἓνα ἐνδιαφέρον ἱεραποστολῆς ἢ διακονίας, γιὰ νὰ δείξῃ τοὺς χριστιανούς ποὺ δέχονταν ἐπίθεσις σὲ ἐπίπεδο διάνοησις ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις μπορεῖ νὰ σταθεῖ παρὰ τὴν ὅποιαν ἐπιστημονικὴν πρόοδο. Τρία σημεῖα τῆς Ἀπολογητικῆς του διατηροῦν ἀκόμη τὴν ἐπικαιρότητά τους:

(1) Ἡ θεολογία δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ παραιτηθεῖ ποτὲ ἀπὸ τὴν ἀπολογητικὴν τῆς λειτουργίας, καὶ αὕτη θεμελιώνεται στὸ ἴδιον τὸ πρόσωπον τοῦ Ἐνανθρωπήσαντος Υἱοῦ καὶ Λόγου, ὁ ὁποῖος μᾶς καλεῖ καὶ μᾶς ὁδηγεῖ πρὸς τὸν Θεόν (βλ. Ἰωάν. 8,28· 14,6)· ὅπως Ἐκεῖνος ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς, ἔτσι καὶ ἡ θεολογία κοινωνεῖ καὶ ἐπικοινωνεῖ τὸν μοναδικὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς μας μὲ τὸν Θεὸ ἐν Χριστῷ (βλ. Β΄ Κορ. 5,19-20).

(2) Ἡ χριστιανικὴ Ἀπολογητικὴ δὲν ἐνεργεῖ ἐν κενῷ. Συναντᾶται κάθε φορὰ μὲ συγκροτημένες θρησκευτικῶς ἢ ἰδεολογικῶς συνειδήσεις. Ἡ δικὴ τῆς αὐτοσυνειδησία τὴν βοηθεῖ νὰ λειτουργεῖ ἀναλυτικὰ - ἐρμηνευτικὰ καὶ νὰ ἀναδεικνύει, κατὰ τρόπον παιδαγωγικόν καὶ ἐπικοινωνιακόν, τὴν χριστιανικὴν ἀπόκρισιν²⁴.

(3) Μία τέτοια Ἀπολογητικὴ γίνεται, μὲ τὴν σειρὰ τῆς, πρόξενος μιᾶς πνευματικῆς ἀντιπαράθεσις ποὺ δὲν ἀφήνει νὰ μείνῃ ἐκτὸς τῆς οὐσίας τοῦ Εὐαγγελίου ὁ ἐλάχιστος κοινὸς παρονομαστής, τὸ παραμικρὸ κοινὸ σημεῖον. Καὶ τοῦτο, διότι, ὅπου φανερόνεται ἡ ἀξίωσις τοῦ Εὐαγγελίου γιὰ τὴν ἀλήθειαν, ἐκεῖ ἀκριβῶς μᾶς προσφέρεται καὶ ἡ δυνατότητα τῆς ἐπιλογῆς (βλ. Β΄ Κορ. 5,21).

«Οὐρανός/Ψυχογιός», ἀπὸ ὅπου καὶ τὸ ἄλλο βιβλίον τοῦ ἴδιου συγγραφέα, μὲ τίτλον: *Τὸ Λυκόφως τοῦ Ἀθεϊσμοῦ. Ἡ ἀνοδος καὶ ἡ πτώσις τῆς ἀπιστίας στὸ σύγχρονον κόσμον*, 2008], σελ. 34.

24. Πρὸβλ. ὁ.π., 302.

IV. Ἡ δύναμη τοῦ Εὐαγγελίου νὰ μαρτυρεῖ περὶ ἑαυτοῦ δὲν ὑπόκειται στὴν ἀνάγκη οἰασθήποτε Ἀπολογητικῆς

Στὸν ἀντίποδα τοῦ Karl Heim ὁ σπουδαῖος Karl Barth στὸ Ἔργομα *τῆς πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῆς* (1922) ἀμφισβήτησε ριζικὰ τὴν ἀπολογητικὴ διάσταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας, καὶ δὴ ἐκεῖνη ποὺ νόμιζε ὅτι ἦταν δυνατὴ οἰασθήποτε σύνθεση μεταξύ πίστεως καὶ γνώσης, μία σύνθεση μεταξύ χριστιανικῆς ὁμολογίας καὶ ψευδο-ἐπιστημονικότητας. Κατὰ τὸν ἴδιο, «δὲν εἶναι δυνατὴ καμία Ἀπολογητικὴ, δὲν ἔχει βάση οὐδεμία ἀγωνία γιὰ τὴν ὑπερίσχυση τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος», καθότι τὸ Εὐαγγέλιο «δὲν ἔχει ἀνάγκη ἐκπροσώπων καὶ ὑποστηρικτῶν»· τὸ ἴδιο ἐκφράζει καὶ στηρίζει ἐκείνους οἱ ὁποῖοι «ἀκοῦν καὶ κηρύττουν» τὸ μήνυμά του²⁵. Μὲ τὸ κριτικὸ του «OXI» («NEIN») ὁ Barth ὑπενθύμισε καὶ πάλι στὴ χριστιανικὴ θεολογία κάτι θεμελιῶδες: Ἡ χριστιανικὴ πίστις δὲν εἶναι στὴ διάθεση κανενός· κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τὴν κάνει ἀντικείμενο ἐπίδειξης· εἶναι καὶ παραμένει ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Κατ' ἀνάλογο τρόπο ἡ ἀπιστία δὲν ἀποτελεῖ ὑπόθεση ἐνὸς διδασκάλου εἰδικευμένου στὴν Ἀπολογητικὴ. Ὅπως λέει ὁ Barth, «ἡ ἀπιστία (καὶ ἐπομένως ἡ ἀγνωσία τοῦ Θεοῦ) συνιστᾷ ἐνεργητικὴ ἐχθρότητα πρὸς τὸν Θεὸ καὶ διόλου συμπαθη ἀπειρία ποὺ γεννᾷ ἐλπίδες ἢ θὰ μποροῦσε νὰ ὑποστῆ μία ἐλαφρὰ κατήχησις, ὥστε νὰ ὀδηγεῖ στὸ κατώφλι τουλάχιστον τῆς πίστεως»²⁶. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ οἰασθήποτε μορφῆς θεολογίας.

3. Ἀπολογητικὲς στρατηγιές

Παρὰ τὴν ἔντονη κριτικὴ τοῦ Barth, ἡ Ἀπολογητικὴ δὲν κατέστη δυνατὸ νὰ ἀποχωριστεῖ τὴ θεολογία. Κατὰ μία εὐστοχὴ διατύπωση, «μόνο ἀπὸ πλευρᾶς λεξιλογίου ἔμεινε ἐκτὸς χρήσης μετὰ τὸ 1918»²⁷. Ὅστόσο, ἡ ἀνάγκη νὰ μὴν ἀπομείνει ἡ Δογματικὴ (παρὰ τὸν ὅποιο ἀπολογητικὸ της χαρακτήρα) ὁ μόνος κλάδος τῆς Θεολογίας σὲ διάλογο μὲ τὸν ἑαυτό της²⁸ ἀπέτελεσε τὸ αἶτημα ὅλων τῶν

25. BARTH K., *Der Römerbrief*, Zürich¹³1984 (1922), σελ. 11.

26. BARTH, *Kirchliche Dogmatik* II/1, 1958, σελ. 104: «Ἡ ἀπιστία εἶναι τὸ μῖσος κατὰ τῆς ἀληθείας καὶ ταυτόχρονα ἡ στέρησις αὐτῆς».

27. STECK K. G., «Apologetik. II. Neuzeit», *Theologische Realenzyklopädie* 3(1978) 411-424, 420.

28. ELERT W., *Der christliche Glaube. Grundlinien der lutherischen Dogmatik*, Erlangen⁶1988, σελ. 34.

μεγάλων και διαφορετικών μεταξύ τους θεολογικών σχεδιασμάτων του 20^{ου} αιώνα. Θα συνοψίζαμε εδώ την απολογητική στρατηγική των τελευταίων σε τρεις κυρίως εκδοχές:

I. Η συσχέτιση με τά «θρησκευτικά» ερωτήματα του ανθρώπου

Από το τέλος του 19^{ου} αιώνα η απολογητική θεολογία επικεντρώνεται ολοένα και περισσότερο στις ανθρωπολογικές πτυχές του περιεχομένου της θεολογίας²⁹. Ο άνθρωπος δηλαδή γίνεται σχεδόν αποκλειστικά ο αποδέκτης της θείας αποκαλύψεως στην αναφορά του προς τον Θεό και τη σωτηρία του, κατ' ουσίαν δε περιορίζεται το βιβλικό μήνυμα στην ανθρώπινη πλευρά του Θεού ο οποίος σχετίζεται μαζί μας. Αυτό έχει ως συνέπεια να θέλει κανείς να προβάλει το άξιόπιστο της χριστιανικής πίστεως με το να προσπαθει να δείξει ότι το περιπίστεως και Θεού ερώτημα συνδέεται αναπόσπαστα με τον άνθρωπο του κόσμου τούτου. Πρόκειται για το ίδιο ερώτημα που βρίσκεται πίσω «από την έμπειρία μιᾶς ἄνευ ὄρων εὐθύνης, μιᾶς συνειδήσεως που ἐπιζητεῖ τὸ ἀπόλυτο, μιᾶς ἄκρως ἀνιδιοτελοῦς αὐτοπαράδοσης καὶ ἀγάπης, πίσω ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς ἐμπιστοσύνης, τὸ χρέος τῆς παγκόσμιας ἀδελφοσύνης καὶ καταλλαγῆς, πίσω ἀπὸ τὸ κοινὸ καὶ συγκλονιστικὸ βίωμα τοῦ νὰ νιώθεις ὅτι δὲν εἶσαι αὐτουργὸς ἀλλὰ χαριτωμένος καὶ εὐεργετημένος δωρεολήπτης, πίσω ἀπὸ τὴν αἴσθησι τῶν ὀρίων καὶ τῆς πλέον ἀκραιᾶς παθητικότητος, πὺν ἀνέκαθεν φανερῶνεται στὸν πόνο, τὴν ἀποτυχία, τὴν τραγικὴ ἔκβασι, τὴν ἐνοχὴ καὶ τὸν θάνατο»³⁰. Αὐτὰ ἔγραφε τὸ ἔτος 1969 ὁ Ρωμαιοκαθολικὸς συστηματικὸς θεολόγος Heinrich Fries, ὑπολαμβάνοντας τὸν Ἰησοῦ ὡς ἀπάντησι στὸ «θρησκευτικὸ ζήτημα» τοῦ ἀνθρώπου.

II. Τὸ νοητὸ τῆς Δημιουργίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῆς Ἱστορίας

Χωρὶς νὰ ὑποτιμᾷ ἓνας ἄλλος σπουδαῖος Γερμανὸς θεολόγος, ὁ Wolfhart Pannenberg, «τὴ χριστιανικὴ θεολογία ὡς μία ἐπιβεβαίωσι τῆς πανανθρώπινης ἰσχύος τῆς πίστεως στὴ βάση τῆς ἀνθρωπολογίας», δὲν θεωρεῖ τὴν τελευταία ἐπαρκὴ γιὰ τὴν ἐπαλήθευσι τῆς περὶ Θεοῦ χριστιανικῆς διδασκαλίας³¹.

29. Πρβλ. HERMS, *Rücken*, 1992, σελ. 497.

30. FRIES, *Apologetik*, 1969, σελ. 444.

31. PANNENBERG W., *Theologie und Philosophie*, 1996, σελ. 359 ἔξ.

Ἐπιθυμεῖ νὰ μείνει πιστὸς καὶ νὰ ἐμβαθύνει, μαζί μὲ τὸν Jürgen Moltmann καὶ τὸν Eberhard Jüngel, στὸ «κοσμολογικό, ἱστορικο-θεολογικό καὶ ὄντολογικό περιεχόμενο τῆς παραδόσεως», ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς χριστιανικῆς κατανοήσεως τῆς πραγματικότητος³². Ὁρθῶς ἐπεσήμανε ὁ Pannenberg ὅτι ἡ βιβλικὴ διδασκαλία δὲν περιορίζεται στὴν περιγραφή τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξεως στὴ συνάφειά της, ἀλλὰ ἐμπεριέχει μιὰ κοσμολογικὴ καὶ ἱστορικο-θεολογικὴ διάσταση, ἡ ὁποία μᾶς ἐπιτρέπει νὰ μιλάμε γιὰ καθολικὴ κατανόηση τῆς πραγματικότητος ἢ γιὰ μιὰ χριστιανικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου.

Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ ἔμφαση στὴν ἀνθρωπολογία συνέβαλε στὸν συγκερασμὸ τῆς κλασικῆς περὶ Θεοῦ διδασκαλίας μὲ τὴν ἐμπειρία τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ τὸν κόσμο. Ἡ πίστη δὲν ἐγκλωβίζεται σὲ δογματικὲς προτάσεις, ἀλλὰ μᾶς ἀνάγει σὲ μιὰ πραγματικότητα ποὺ προϋποθέτει καὶ φωτίζεται ἀπὸ τὴν πίστη, ἔχει ὡστόσο ἄμεση ἐπίπτωση στὴν ὑπαρξή μου³³. Ἡ ἐπικέντρωση, πάντως, στὴν ἀνθρώπινη «κατάσταση» δὲν ὀδηγεῖ κατὰ τρόπο ἀναγκαστικὸ στὸν Θεὸ τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ «αὐθυπέμβαση τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ξεπέραςμα τοῦ ἑαυτοῦ του», δὲν ἐπιτελεῖται μὲ τὸ «νὰ ρωτᾶμε διαρκῶς γιὰ τὸ Θεὸ καὶ τὴ σωτηρία, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ ἐρχόμαστε ἀντίκρου Του καὶ νὰ ἐπιδιώκουμε μὲ ὅλη μας τὴ δύναμη τὴν ἐκπλήρωση», κατὰ τὸν Γερμανὸ ὕφηγητὴ Reinhard Hempelmann³⁴.

III. Τὸ κοινωνιο-ἠθικὸ ἀντίκρουσμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως

Μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ '60 δὲν ἀγωνίζεται κανεὶς νὰ ὑπερασπιστεῖ τὴ χριστιανικὴ πίστη σὲ ἐπίπεδο κοσμοθεωρητικὸ ἢ ἐπιστημονικὸ, ἀλλὰ μὲ ἠθικο-πραγματιστικὰ περισσότερα καὶ κοινωνιο-ἠθικὰ ἐπιχειρήματα, μὲ τὴν ἔννοια, φέρ' εἰπεῖν, τῆς ἔκφρασης τοῦ Ρωμαιοκαθολικοῦ Hans Urs von Balthasar: «Ἄξια νὰ πιστευθεῖ εἶναι μόνον ἡ ἀγάπη» (βλ. ὁμώνυμο βιβλίον)³⁵. Τοῦτῃ ἡ ἀνανομιμοποίηση τῆς πίστεως καὶ τῆς θρησκείας, συνυφασμένη μὲ τὴν ἀναγέννηση τῶν ἀξιῶν καὶ τὴν παιδαγωγικὴ καὶ κοινωνικὴ τους ἐφαρμογή, ἀπέκτησε πε-

32. HERMS E., «Mit dem Rücken an der Wand? Apologetik heute», ΣΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Offenbarung und Glaube. Zur Bildung des christlichen Lebens*, Tübingen 1992, 484-516, σελ. 498.

33. FRIES, *Apologetik*, 1969, σελ. 444.

34. HEMPELMANN R., «Apologetik und Kontextualität», *Evangelische Zentralstelle für Weltanschauungsfragen -Texte* 148 (1999) 25-34, ἰδιωτ. σελ. 29.

35. VON BALTHASAR H. U., *Glaubhaft ist nur Liebe*, Einsiedeln 2000 [καὶ σὲ νεοελληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Ἄρτος Ζωῆς», 2002].

ρισσότερη αναγνώριση τὰ τελευταία χρόνια. Βρίσκει σημεῖα ἐπαφῆς μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ κοινοτισμοῦ καὶ τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ εἶναι συμβατὴ μὲ χώρους ὅπου προβάλλεται τὸ Εὐαγγέλιο ὡς «ὑπηρετικὸ τῆς ζωῆς» ἢ προκρίνεται ἢ λειτουργικότητα καὶ ἡ ἀποτελεσματικότητά ἐν τῇ πράξει. Ἀγγίζει ἐκείνους οἱ ὅποιοι δὲν θέλουν νὰ ἔχουν θεωρητικὸ μόνον ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ θεολογία, ἀλλὰ νὰ ὑλοποιῶν τὴν πίστιν, ἀνταποκρινόμενοι στὶς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας καὶ τὶς ἐπιταγὲς τῆς ἀλληλέγγυας πρὸς τὸν πλησίον βοήθειάς ἢ τὴν εὐθύνη γιὰ τὰ δικαιώματα καὶ τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου³⁶.

Πρόκειται γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τῆς «ὀρθοδοξίας» στὴν «ὀρθοπραξία» ποῦ ἀνάγεται εὐθέως στὸ παράδειγμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ μᾶς θυμίζει ταυτόχρονα τὴν ἔμπρακτὴ Ἀπολογητικὴ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων. Ὁ «λόγος» γιὰ νὰ εἶναι πιστευτός, ὀφείλει νὰ μὴ μεταβάλλεται σὲ κάτι διανοητικόν· ὀφείλει νὰ συνοδεύεται κι ἀπὸ τὸ «ἦθος», χωρὶς ὡστόσο καὶ νὰ ἀποβάλλει τὴν ἔλλογὴ διάσταση ποῦ ἐνυπάρχει στὴ χριστιανικὴ πίστιν³⁷.

Καταλήγοντας στὸ σημεῖο τοῦτο, ἀξίζει νὰ ὑπογραμμίσουμε τὰ ἑξῆς:

(1) Δὲν βασιζέται ἡ πίστις στὴν ἠθικὴ ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο. Ὅλες οἱ ἀξίες γιὰ τὶς ὁποῖες γίνεται σήμερα πολὺς λόγος ἀπορρέουν ἐκ τῆς πίστεως³⁸. Τὸ περὶ Θεοῦ καὶ ἀληθείας ἐρώτημα, ἐπομένως, προηγεῖται.

(2) Ἡ πρόταξι καὶ ἡ ἀποκλειστικότητά τῆς ἠθικῆς διατυπώσεως ἀποτελεῖ «ὑποτίμησι τῆς χριστιανικῆς ἐκδοχῆς τῆς πίστεως»³⁹. Ὅσο περισσότερο προσπαθεῖ ἡ θρησκεία νὰ ἀλλάξει τὸν κόσμον, τόσο λιγότερο κατορθώνει νὰ διασώσει τὸν χαρακτῆρα τῆς. Κι αὐτό, «γιατὶ δὲν εἶναι ὁ μετασχηματισμὸς τοῦ κόσμου ἡ πρώτη ἀποστολή τῆς, ἀλλὰ ἡ ἀποκατάστασις τῆς σχέσεως ἐκάστου μὲ τὸν Θεὸ καὶ τῆς αὐτοσυνειδησίας του ἀπέναντί Του»⁴⁰. Ὅσο ἀποφασιστικὴ καὶ ἂν εἶναι ἡ πράξι, δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ πάνω ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τῆς δράσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν Του.

36. Πρβλ. SAUTER G., «Wozu dogmatische Aussagen? Eine evangelische Stellungnahme», *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 111 (1989) 409-419, ἰδιαιτ. σελ. 410.

37. Πρβλ. συναφῶς KOTHMANN, *Apologetik*, 2001, σελ. 29.

38. Πρβλ. KOTHMANN TH., *Evangelischer Religionsunterricht in Bayern. Im Kontext von Staat, Schule und Kirche*, 3: Aktuelle Entwicklungen, Dokumente, Fakten, Neuendettelsau 2007, σελ. 16.

39. HEMPELMANN, *Apologetik*, 1999, σελ. 27.

40. AXT-PISCALAR CHR., «Das Christentum und die anderen Religionen», στὸν τόμο: A. Grözinger/ E. W. Stegemann (ἔκδ.), *Das Christentum an der Schwelle zum 3. Jahrtausend*, Stuttgart 2002, σελ. 167-183, ἰδιαιτ. 175.

4. Ὁ Χριστιανισμὸς στὸ μέσον τῶν θρησκειῶν καὶ τοῦ Νέου Ἀθεϊσμοῦ: Προκλήσεις γιὰ τὴ χριστιανικὴ Ἀπολογητικὴ σήμερα.

I. Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ οἱ θρησκείες

Ὁ Γερμανὸς συστηματικὸς θεολόγος Eilert Herms διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι ἡ Ἀπολογητικὴ τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας ὄχι μόνον περιγράφει τὴν «ἀρχικὴ φάση τῆς χριστιανικῆς Θεολογίας», ἀλλὰ καὶ προσδιορίζει «τοὺς στοιχειώδεις καὶ ἀξεπέραστους στόχους τῆς». Τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱ χριστιανοὶ στέκονται σήμερα, ὅπως κάποτε ὁ Παῦλος, «στὸ μέσον τῆς Ἀγορᾶς»⁴¹. Ἔτσι μοιάζει ἡ μεταμοντέρνα κοινωνικὴ μας πραγματικότητα, ἀκόμη καὶ κοσμοθεωριακά, μὲ ἐτήσια ἐμπορο-θρησκευτικὴ πανήγυρη καὶ μᾶς κάνει νὰ ἀναρωτηθοῦμε μήπως ἀντὶ μιᾶς «Νέας Ἀπολογητικῆς» εἶναι προτιμότερος ἓνας «νέος συγκρητισμὸς»⁴² ἓνας συγκρητισμὸς «τοῦ μικρότερου κοινοῦ παρονομαστῆ», μὲ τὴν ἔννοια ἑνὸς πραγματικοῦ πλουραλισμοῦ ποὺ διατυπώνεται ὡς ἐξῆς: «Κατὰ κάποιον τρόπο πιστεύουμε ὅλοι στὸν ἴδιο Θεό· ἐπιθυμοῦμε νὰ πορευθοῦμε ἀπὸ κοινοῦ στὸ ὄνομα μιᾶς εἰρηνικῆς καὶ ἀνεκτικῆς πρὸς ἀλλήλους συνύπαρξης, ὄχι νὰ γινόμαστε χίλια κομμάτια μὲ τὶς κάθε εἴδους δογματικὲς ἔριδες».

Ἡ παραπάνω ἀντίληψη, ὡστόσο, καθὼς δείχνει καὶ ἡ ἐμπειρία, ἔχει ἐλάχιστη ἐπιτυχία, καὶ αὐτὴ εἶναι τελείως ἐπιφανειακὴ. Εἶναι τόσο ἀποκλίνουσες μεταξὺ τους οἱ προσεγγίσεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, ὥστε μόνον μία στοιχειώδης ὁμοφωνία σὲ ζητήματα ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ἢ ἠθικῆς θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἐπιτευχθεῖ.

a. Τὸ χρέος τῆς Ἀπολογητικῆς

Ἡ ἐμπειρία ἑνὸς πλουραλισμοῦ θρησκειῶν καὶ κοσμοθεωριῶν καθιστᾶ σήμερα ἐπιτακτικότερη τὴν ἀνάγκη ἑνὸς θεολογικοῦ διαστοχασμοῦ τῆς πίστεως ἐκάστου στὴ συνάντησή της μὲ τὶς ἄλλες θρησκείες. Αὐτὸ πρακτικὰ σημαίνει ὅτι θέτουμε στὴν ἄκρη ὅ,τι μᾶς χωρίζει, χάριν τῆς ἐπιτυχίας τοῦ διαλόγου, μὲ τὴ σκέψη ὅτι σὲ κάθε μορφῆ βιωματικῆς σχέσεως μὲ τὸν Θεό, ζητούμενα εἶναι ἡ ἀναφορὰ πρὸς τὸ ὄλο. «Στὴν πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τοῦ Θεοῦ, τὸ ἐρώτημα ποὺ τίθεται στὴ θρησκεία εἶναι πάντοτε ἡ ἀλήθεια γι' αὐτὸ ποὺ ἰσχύει τόσο ὡς πρὸς τὴ ζωὴ ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ θάνατο»⁴³. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο οἱ θρη-

41. HERMS, *Rücken*, 1992, σελ. 490.

42. Ὁ.π., σελ. 514.

σκεῖες βρίσκονται σὲ μόνιμο ἀνταγωνισμό ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἀλήθεια πὺν διεκδικοῦν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ μία ἀποκλείει τὴν ἄλλη, ἐξαιτίας τῆς διαφορετικῆς ἐκ μέρους τους κατανόησης τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἑαυτοῦ τους.

Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, ἡ παρουσία καὶ ἡ συνάντηση μὲ ἄλλες θρησκευτικὲς ἀπαιτοῦν, κατὰ πρῶτον, μιὰ συνεννόηση γιὰ τὴν ταυτότητα κάθε θρησκείας, γι' αὐτὸ πὺν συνιστᾷ τὴν ἰδιαιτερότητά της, ταυτόχρονα δὲ τὴν ἐτοιμότητα νὰ κατανοεῖ κανεὶς τὴν ἄλλη θρησκεία ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως ἡ ἴδια ἔχει κατανοήσει ἑαυτήν. Σὲ ἕναν διάλογο τῶν θρησκευτῶν ἀμφοτέρω εἶναι ἀπαραίτητα, τόσο ἡ διάθεση νὰ μαθαίνει ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλο ὅσο καὶ τὸ θάρρος τῆς ἀλληλοενθάρρυνσης. Μὲ χριστιανικοὺς ὄρους, ἡ στάση αὐτὴ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν ἐκπεφρασμένη βούληση τοῦ Θεοῦ, «ὅς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι» (Α΄ Τιμ. 2,4) στὴν κατ' ἄτομον ἐφαρμογή της ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ⁴⁴. Μένει λοιπὸν νὰ διευκρινισθεῖ ἡ κοινὴ θεματολογία Χριστιανισμοῦ καὶ ἐκτὸς Χριστιανισμοῦ θρησκευτῶν, καὶ δὴ ἡ ἀπάντηση στὸ περὶ ἀληθείας, θείας ἀποκαλύψεως καὶ σωτηρίας ἐρώτημα.

β. Ποιὸ εἶναι τὸ ἰδιαζόντως χριστιανικό;

Στὸ ἐρώτημα αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀποκριθεῖ ἀνάλογα μὲ τὴν περὶ Θεοῦ καὶ ἀποκαλύψεως ἀντίληψή του. Κεντρικὴ θέση στὸν Χριστιανισμό κατέχει ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος μαρτυρεῖται στὴν Π.Δ., ἀποστέλλει τὸν Ἰησοῦ ὡς Μεσσία στὴν Κ.Δ. καὶ δι' Αὐτοῦ καὶ τῆς ἀποστολῆς Του γνωρίζεται σ' ἐμᾶς. Ἡ ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ μοναδικὴ στὸ πλῆθος τῶν θρησκευτῶν διατύπωση, ἂν καὶ δὲν εἶναι ὡς ἰδέα παντελῶς ξένη πρὸς τὸν Ἰνδουισμό, ἔστω καὶ ἀποδυναμωμένη λόγῳ τῶν πολλαπλῶν μετενσωματώσεων.

Σύμφωνα μὲ τὴν χριστιανικὴ ἀντίληψη, ἡ σωτηρία πὺν χαρίζει ὁ Θεὸς στοὺς ἀνθρώπους, κατὰ τρόπο μοναδικό, συνδέεται μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Αὐτὸς δὲν ἐκπροσωπεῖ ἀπλῶς, ἀλλὰ συνιστᾷ τὴν σωτηρία. Ἐν Αὐτῷ ἀπεκαλύφθη στὴν ὑπὸ τὴν ἁμαρτία ἀνθρωπότητα «πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς» (Κολ. 2,9). Ἐν τῷ καταλλάξαντι ἡμᾶς, καὶ εἰδικότερα μέσα ἀπὸ τὴν πίστη τὴν «δι' ἀγάπης ἐνεργουμένην» (Γαλ. 5,6), μετέχουμε στὴν ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν. Τὸ σωτηριῶδες ἔργο τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸς τὸν κόσμον ἀποστέλλονται νὰ κηρύξουν οἱ Μαθητὲς καὶ οἱ μαθητὲς αὐτῶν. Ἡ χριστιανικὴ

43. AXT-PISCALAR, *Christentum*, 2002, σελ. 171.

44. KÄHLER M., *Schriften zur Christologie und Mission*, München 1971, σελ. 132 ἔξ.

ἀξίωση αποκλειστικότητας ἐμπεριέχεται στο συγκεκριμένο μήνυμα τῆς καταλλαγῆς πού προσλαμβάνεται «ἐν τῇ πίστει»· μετατρέπεται σὲ συνεχή πρόσκληση γιὰ ἐκ νέου κάθε φορὰ πληρότητα ζωῆς πού εἶναι καρπὸς τῆς καταλλαγῆς Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων.

Μὲ τὴν περὶ Τριάδος διδασκαλία ἐκφράζεται κατ' ἐξοχὴν ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ χριστιανικοῦ: Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἡ ἱστορική φανέρωση τοῦ Θεοῦ, ἡ παρουσία Του στὸν κόσμο, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἡ πίστη ὅτι ἡ ὕπαρξη, ἡ ζωὴ τοῦ Θεοῦ, δὲν μένουν ἀποκεκρυμμένο διὰ παντὸς μυστήριο, ἀλλὰ ἀποκαλύπτονται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ: Ὁ Ἰησοῦς φανερώνει καὶ ἐξηγεῖ τὸν Θεὸ στους ἀνθρώπους (βλ. *Ἰωάν.* 1), Τὸν ἀποκαλύπτει ὡς ἀγάπη (*Α' Ἰωάν.* 4,8. 16)· ὄχι μὲ τὴν ἐκλογή τοῦ Ἰσραήλ, ἀλλὰ ὡς ἀγαπῶν ἡμᾶς, ὡς αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ Ἀγάπη –ἐν Χριστῷ– στὸ χῶρο τῆς Ἰστορίας. Αὐτὰ εἶναι πού κάνουν τὴν οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὑποτυπώνονται στὴν ἴδια τὴν ἐνδοτριαδικὴ κοινωνία τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἡ Τριάδα καθίσταται ἔτσι ὁ πυρῆνας τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τῆς πίστεως στὸν ἓνα Θεό, ὁ ὁποῖος φανερώνεται ἐν Χριστῷ στους ἀνθρώπους καὶ τοὺς ἀποκαλύπτει ἐν Αὐτῷ τὴν ὁδὸ πρὸς Ἐκεῖνον καὶ τὴ μετοχὴ στὴ ζωὴ τῆς ἀγάπης.

γ. Συνέπειες

Ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα ἐκφαίνεται ἡ ἀναγκαιότητα τοῦ νὰ διατηρεῖ ἡ χριστιανικὴ θεολογία τὴν ἀπολογητικὴ τῆς λειτουργία, ταυτόχρονα δὲ νὰ καλλιεργεῖ τὸν διάλογο μὲ τὶς ἄλλες θρησκείες. Ἐνας τέτοιος διάλογος, καθὼς καὶ ἡ ἀπόκτηση τῆς σχετικῆς γνώσεως, προϋποθέτουν ὅτι ἀναγνωρίζουμε περισσότερες θεωρήσεις τοῦ καθολικοῦ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν θεία πραγματικότητα. Ξεκινώντας ἀπὸ μία θρησκευολογικὴ ἐξωτερικὴ προσέγγιση, θὰ μπορούσε ἐδῶ κανεὶς νὰ ἀναγνωρίσει ἴσως περισσότερες τῆς μᾶς ὁδοὺς σωτηρίας, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι σὲ καμία περίπτωση αὐτονόητες.

Μιὰ ἄλλη συνέπεια τῆς ἀρχικῆς παρατήρησης εἶναι πὼς ἡ ἀπάντηση στὸ περὶ ἀληθείας καὶ σωτηρίας ἐρώτημα προέρχεται ἀναπόφευκτα ἀπὸ τὴν ἐκ τῶν ἔνδον ἔποψη κάθε θρησκείας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχει κάποιο θεολογικο-φιλοσοφικὸ ἢ γνωσιοθεωρητικὸ κριτήριο πού νὰ ὑπέρκεται τῶν θρησκειῶν⁴⁵. Ἡ ἀλή-

45. Πρὸβλ. KOTHMANN TH., «Zeugnis geben von der Wahrheit des Evangeliums. Missionstheologische Impulse aus dem Werk Karl Heims», *Glaube und Denken* 15 (2002) 195-225, ἰδιαιτ. σελ. 224.

θεια μιᾶς θρησκείας μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ μὲ κριτήρια πού ἐνυπάρχουν στὴν ἴδια, ἀλλιῶς ὑφίσταται ὁ κίνδυνος αὐθαιρέτου κρίσεως. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση οἱ περὶ ἀληθείας καὶ σωτηρίας ἀξιώσεις μιᾶς θρησκείας δὲ λειτουργοῦν ἰσότιμα ἢ παράλληλα ἢ μία πρὸς τὴν ἄλλη, ἀλλ' ἀνταγωνιστικά καὶ ἀλληλοαποκλειστικά, μὲ βάση διαφορετικούς ἀνθρωπολογικούς ἢ σωτηριολογικούς προσδιορισμούς. Στὸν Χριστιανισμό, εἰδικότερα, ἡ περὶ ἀληθείας ἀξίωση ὑπόκειται σὲ ἐπαλήθευση πού προσδιορίζεται ἐσχατολογικά.

Ὑπὸ τὸ συγκεκριμένο ὑπόβαθρο, τὸ μοντέλο μιᾶς πλουραλιστικῆς θεολογίας τῶν θρησκειῶν καθίσταται σὲ μεγάλο βαθμὸ προβληματικό, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ ἐπίτευξη τῆς σωτηριώδους θείας γνώσεως προβάλλεται κατὰ παρόμοιο τρόπο καὶ σὲ ἄλλες θρησκείες. Μὲ τὸ ὑπόβαθρο αὐτὸ δὲν συμβιβάζονται ἀκραιᾶ σκληροπυρηνικά μοντέλα ἀποκλειστικότητας, πού ἀποκλείουν κάθε δυνατότητα σωτηρίας ἐκτὸς συγκεκριμένου ἐκκλησιαστικοῦ χώρου ἢ ἐμπειρίας Χριστοῦ, μὲ τὴν ἐπίκληση μιᾶς στενῆς ἐκκλησιοκεντρικῆς ἢ χριστοκεντρικῆς ἐπιχειρηματολογίας⁴⁶. Πραγματικά χριστιανικὴ εἶναι ἡ νοοτροπία ἐκείνη πού ἀκολουθεῖ τὴ στάση τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ πού μεταβάλλει τὴν ἐχθρότητα σὲ ἀγάπη (ἀκόμη καὶ πρὸς τοὺς ἐχθρούς), ὁ ὁποῖος χαίρεται γιὰ τὸ νέο ξεκίνημα τοῦ Ἀπολωλότες, ὑπερβαίνει διαρκῶς ὅρια, ἀκόμη καὶ θρησκευτικά (βλ. Ἰωάν. 4,1 ἐξ.) καὶ δικαιώνει τὴν ἐλπίδα ὅτι τὸ ἀμεταμέλητο θέλημα τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρία μας ὑπερβαίνει τὰ ὅρια οἰουδήποτε θεολογικοῦ συστήματος.

Τὸ σημεῖο ἀκριβῶς στὸ ὁποῖο δοκιμάζεται ἡ ὀριοθέτηση τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ καὶ ἄλλων θρησκειῶν, εἶναι τὸ θέμα τῆς συνέχειας καὶ τῆς ἀσυνέχειας. Τὸ βρισκόμε ἤδη στὴν Κ.Δ., σὲ δύο κείμενα πού ὑπαγορεύουν δύο διαφορετικὲς ἀντιμετωπίσεις τοῦ ζητήματος τῆς Ἀπολογητικῆς. Στὸ ἓνα, τὸ Α΄ Κορ. 1,18 ἐξ., προβάλλονται τὸ σκάνδαλο καὶ ἡ μωρία τοῦ λόγου τοῦ σταυροῦ γιὰ Ἰουδαίους καὶ Ἐθνικούς ἀντίστοιχα, κι ἐδῶ ταιριάζουν τὰ πρῶιμα κείμενα τοῦ Karl Barth· στὸ ἄλλο, τὸ Πράξ. 17,23 ἐξ., ὅπου τὸ κήρυγμα τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν στὸν Ἄρειο Πάγο γιὰ τὸν Ἄγνωστο Θεό, βρίσκεται ἡ βάση τῆς Ἀπολογητικῆς τοῦ Karl Heim. Ὑφίσταται ἄραγε συνέχεια μεταξὺ χριστιανικῆς καὶ ἐξωχριστιανικῆς συνειδήσεως περὶ ἀληθείας, λ.χ., περὶ Δημιουργίας καὶ σωτηρίας, ἢ μποροῦμε νὰ ὀμιλοῦμε γιὰ ἀπόλυτη ρήξη, ὅπως ὑποδηλώνεται στὸ β΄ ἄρθρο τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως; Κατὰ ἓναν πολὺ ἐνδιαφέροντα τρόπο,

46. Πρβλ. ἐδῶ ἐπίσης Πράξ. 14,16 ἐξ.

καὶ οἱ δύο ἀπαντήσεις ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους στὴν Κ.Δ., συνυπάρχουν χωρὶς νὰ συγκρούονται καὶ χωρὶς νὰ παύουν νὰ διακρίνονται.

II. Ἡ πρόκληση ἑνὸς συκοφαντικοῦ Ἀθεϊσμοῦ

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐπιστροφή τῆς θρησκείας. Μοι-ἀζει νὰ ἐπαληθεύεται ἡ φράση: «Οἱ καταδικασμένοι σὲ θάνατο ζοῦν περισσότερο!». Ἀπέναντι σὲ ὅλες τὶς κορῶνες περὶ ἐκκοσμίκευση καὶ τὶς προβλέψεις γιὰ μιὰ ἐποχὴ χωρὶς θρησκείες, ἡ θρησκεία ἀπεδείχθη ἀρκετὰ ἀνθεκτικὴ καὶ ἐπέζησε τῶν ποικιλῶνυμων προσπαθειῶν γιὰ πολιτικὴ ἐκμετάλλευση, «φίμωση ἀπὸ ὀλοκληρωτισμούς, ἀπαξίωση ἀπὸ πλευρᾶς διανοουμένων ἢ ιδεολογικὴ ἀπόρριψη»⁴⁷. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἐνῶ ἀπὸ ἱστορικὴ ἄποψη ἡ θρησκεία καὶ στὸ παρελθὸν ἐπέζησε τῶν πιὸ σκληρῶν ἐπικριτῶν της, ἐξαπολύονται σήμερα ὁμαδὸν πυρὰ ἀπ' τὴν πλευρὰ ἑνὸς συκοφαντικοῦ Ἀθεϊσμοῦ, ποὺ ἔχουν ὡς στόχο τὴν ἐξάλειψη τῆς θρησκείας. Τὸ πιὸ ἰσχυρὸ ὄπλο τῶν νεοφανῶν ἀθεϊστῶν εἶναι ἡ θέση τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν στὶς κοινωνίες μας, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιχειροῦν νὰ ἀπαξιώσουν τὴ θρησκεία. Περισσότερη δημοσιότητα ἔχει δοθεῖ στὶς ἡμέρες μας στὸν Ἄγγλο ἐξελικτικὸ Richard Dawkins, ἀκολουθοῦν δὲ ὁ δημοσιογράφος Christopher Hitchens, ὁ συγγραφέας Sam Harris⁴⁸ καὶ ὁ θρησκευοφιλόσοφος Daniel Dennett⁴⁹.

α. Ἡ λογικὴ τοῦ Νέου Ἀθεϊσμοῦ

Ὁ Νέος Ἀθεϊσμός⁵⁰ ὑπακούει, κατὰ βάσιν, στὴν παρακάτω λογικὴ: Αὐτὸ ποὺ συνέβη τὴν 11^η Σεπτεμβρίου τοῦ 2001 ἀποτελεῖ συνέπεια τῆς θρησκείας, καὶ δὴ μιᾶς σκληροπυρηνικῆς, φονταμενταλιστικῆς θρησκείας, ἡ ὁποία εὐδοκίμει στὸ ἔδαφος μιᾶς οὕτως ἢ ἄλλως μέτριας θρησκευτικότητας. Ἡ θρησκεία δὲν ὀδηγεῖ, κατὰ τὸν Dawkins, μόνο σὲ βία, ἀλλὰ εἶναι κι ἐχθρικὴ ἐκ τῶν προτέρων πρὸς τὴν ἐπιστήμη⁵¹. Γιὰ τὸν ἴδιο, ὁ ὁποῖος κηρύσσει ἕνα καθαρὰ ἐπιστη-

47. SCHÄRTL TH., «Neuer Atheismus. Zwischen Argument, Anklage und Anmaßung», *Stimmen der Zeit* 226 (2008) 147-161, ἰδιαιτ. σελ. 147.

48. HARRIS S., *The End of faith: Religion, Terror and the Future of Reason*, New York 2004.

49. DENNETT D. C., *Den Bann brechen. Religion als natürliches Phänomen*, Frankfurt a.M./Leipzig 2008.

50. Πρβλ. www.atheistsos.org, www.americanhumanist.org, atheistalliance.org, www.skeptics.com, www.the-brights.net, www.humanism.org.

51. Πρβλ. McGRATH, *Atheismus-Wahn*, 2007, σελ. 63.

μονικό και φυσιοκρατικό κοσμοείδωλο, είναι σαφές ότι η θρησκεία δεν έχει κανένα δικαίωμα ύπαρξης στον ανθρώπινο πολιτισμό, επειδή οι μεταφυσικές της προϋποθέσεις δεν βασίζονται ούτε μπορούν να βασιστούν πουθενά. Ο ίδιος πάλι επιχειρεί να εξηγήσει τη γένεση της θρησκείας με βάση τη θεωρία της ΄Εξέλιξης. Η θρησκεία δηλαδή είναι «ένα παραπροϊόν της εξέλιξης του ανθρώπινου έγκεφάλου και των γνωσιακών του λειτουργιών»⁵². Η ιδέα του Θεού περιορίζεται από τον Dawkins σε ένα μμίδιο⁵³, μονάδα αναπληρωματική στη διαδικασία της εξέλιξης, το οποίο επικράτησε στην ιστορία του πολιτισμού, γιατί παρουσίαζε πλεονεκτήματα επιβίωσης, όπως: παρηγοριά, αντιμετώπιση κρίσιμων καταστάσεων κ.ά.⁵⁴. Η πίστη στο Θεό αντιπροσωπεύει εν πάση περιπτώσει ένα νηπιακό στάδιο· μοιάζει με τη συζήτηση, κατά τον ίδιο, ενός παιδιού με το άρκουδάκι του. Σε αυτή τη μειωτική εξήγηση προσθέτει ο ίδιος μια άκρoία κριτική των μονοθεϊστικών θρησκειών, ή οποία επικεντρώνεται (κατά το βιβλίο του «Η αυταπάτη της θρησκείας») στον Χριστιανισμό, ισχύει όμως και για το ΄Ισλάμ. «Η πρoς τον Θεo πίστη όχι μόνο δεν μπορεί να αποτελέσει στήριγμα σε μια εν έργηγορσει ήθικη συνείδηση, αλλά μπορεί και να μετατραπεί στο ακριβώς αντίθετό της, να γίνει ή αιτία για την τυποποίηση και τη συντήρηση κάθε είδους ήθικης ύποκρισίας και διαφθορoς, ψυχικής έκπτώσεως και διαστροφής»⁵⁵. ΄Υπ' αυτήν την έννοια, ή θρησκευτική άγωγή θά έπρεπε σήμερα να θεωρηθεί ως «πνευματική κακοποίηση του παιδιού»⁵⁶.

β. Αθεϊστικός Φονταμενταλισμός

Το πρώτο και θεμελιώδες ερώτημα που τίθεται για όσα προαναφέραμε είναι αν όλα όσα λέει ο Dawkins άφορούν στην ουσία του Χριστιανισμού ή συνιστούν «έγκλωβισμό» του σε άρρωστημένες, διεστραμμένες εκφράσεις του θρησκευτικού. Τέτοιου είδους άδιαφοροποίητες επιθέσεις δικαίως προκαλούν ανταπάντηση. Έρευνητές όπως ο Keith Ward⁵⁷, ο Alister McGrath και έσχά-

52. SCHÄRTL, *Atheismus*, 2008, σελ. 154.

53. MCGRATH, *Atheismus-Wahn*, 2007, σελ. 82, 88 έξ. Πρόκειται για ιδέες, μεθόδους, συλλογισμούς, συνήθειες κ.ά., που μεταβιβάζονται με τη μίμηση.

54. Πρoβλ. συναφώς MCGRATH, *Atheismus-Wahn*, 2007, σελ. 67.

55. SCHÄRTL, *Atheismus*, 2008, σελ. 155.

56. DAWKINS, *Gotteswahn*, 2007, σελ. 431 έξ.

57. WARD K., *Is Religion Dangerous?*, Oxford 2006.

τως ὁ Richard Schröder⁵⁸, κατέδειξαν τὴν φονταμενταλιστικὴ διάσταση τοῦ Ἀθεϊσμοῦ, μὲ τὰ παρακάτω ἐπιχειρήματα:

(1) Ὁ Dawkins ἀρνεῖται στὴ θρησκεία αὐτὸ ἀκριβῶς πού ὁ ἴδιος ἐπικαλεῖται γιὰ τὶς δικές του θέσεις: τὴν πρόσβαση στὸ ἐπίπεδο τῆς λογικῆς. Ὁ θεοποιημένος τρόπος τινὰ ἀνθρώπινος λόγος, ὡς γενικῆς ἰσχύος κριτήριο τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀπάλεσε τὴν κυριαρχία του καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἀκόμη τὴ Θεωρία τῶν Ἐπιστημῶν καὶ τὴ Φιλοσοφία. Δὲν εἶναι ἐφικτὸς ποτὲ ὁ καθαρὸς Λόγος. Τοῦτος εἶναι μᾶλλον γλῶσσα, ἡ ὁποία δεσμεύεται σὲ συγκεκριμένο χρόνο καὶ τρόπο σκέψης. Σύμφωνα μὲ τὴν κριτικὴ πού ἀσκεῖται στὸν Dawkins, «ὁ Λόγος δὲν εἶναι πλέον ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος ὀρίζει κατ' ἀπόλυτο τρόπο τὸν προσανατολισμό μας· δὲν εἶναι τὸ μέσον μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ὁποῖου ὁ ἄνθρωπος αἴρεται πάνω ἀπὸ τὴν πώση τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς ἱστορίας καὶ ἀποκτᾶ τὴ δυνατότητα νὰ ἀνεβαίνει πάνω ἀπὸ τὴ γῆ, νὰ κἀθεται στὴ θέση τοῦ Θεοῦ»⁵⁹.

Γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ κάνουμε μία διάκριση –ἀπὸ πλευρᾶς κριτικῆς τῶν ιδεολογιῶν– μεταξὺ ἐπιστημονικῆς λογικῆς καὶ ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἐξάλλου, ὅπως καταδεικνύει μιὰ ἀπροκατάληπτη ματιά στὴν Ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας: Δὲν εἶναι μόνον ἡ θρησκεία, ἀλλὰ καὶ ἡ λογικὴ εἶναι δυνατὸ νὰ χρησιμοποιηθεῖ κατ' ἐσφαλμένο τρόπο, νὰ μεταβληθεῖ σὲ ιδεολογικὸ ἐργαλεῖο: «Ἀπὸ τὴν Γενετικὴ μπορεῖ νὰ προκύψει ἡ Εὐγονικὴ [τοῦ Ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ φέρ' εἰπεῖν καθεστῶτος], ἀπὸ τὴν Πυρηνικὴ Φυσικὴ ἡ Μηχανικὴ στὴν ὑπηρεσία τῆς καθολικῆς καταστροφῆς, ἀπὸ τὴν Χημεία ἡ ἐγκληματικὴ τεχνικὴ γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ Τελικὴ λύση. Παρόμοια ἰσχύουν γιὰ τὴν Τέχνη πού προσφέρει ὅλη τῆς τὴν παραστατικὴ θυσία στὸν Ἀρχηγὸ ἢ τὸν μεγάλου κομματικὸ Ἡγέτη, τὸν ὁποῖο λατρεῖ ἐπιδεικνύοντας μεγαλειωδῶς τὴν πολιτικὴ τῆς ἀχρωματοψία· τὰ ἴδια καὶ γιὰ τὴ νομικὴ φρόνηση καὶ τὴ δικαστικὴ ἀποφασιστικὴ πού συντάσσουν κι ἐρμηνεύουν ρατσιστικούς νόμους, πού διαλύουν γάμους ἐν ὀνόματι μιᾶς ρατσιστικῆς ὑγιεινῆς, πού ἐπινοοῦν νόμους γιὰ τὸ Apartheid καὶ στέλνουν ἀθῶους σὲ στρατόπεδα ἐξόντωσης ἐν ὀνόματι τοῦ Λαοῦ»⁶⁰.

58. SCHRÖDER R., *Abschaffung der Religion? Wissenschaftlicher Fanatismus und die Folgen*, Freiburg i. Br. 2008.

59. HEMPELMANN H., «“Wir haben den Horizont weggewischt” (F. Nietzsche). Das Evangelium verkünden unter den Bedingungen der Postmoderne», *Theologische Beiträge* 30 (1999) 32-49, ἰδιαιτ. σελ. 39.

60. SCÄHRTL, *Atheismus*, 2008, σελ. 158.

Μια διαφορετική, επίσης, θεώρηση τῆς Ἱστορίας μᾶς δείχνει ὅτι ἡ ἐξάλειψη ἀνθρώπων ζωῶν μὲ ἀμέτρητους τρόπους, κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα, ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα ἀθειστικῶν μᾶλλον κοσμοαντιλήψεων κι ὄχι τῆς θρησκείας καθ' ἑαυτήν. Ἡ πεποίθηση τοῦ Dawkins ὅτι δὲν ὑπάρχει σὲ ὅλο τὸν κόσμο οὔτε ἓνας ἀθειστής ὁ ὁποῖος «θὰ ἰσοπέδωνε μὲ μπουλντόζα τὴν Μέκκα, τὴν Chartres, τὸ York Minster, τὴ Notre Dame, τὴν Παγόδα τοῦ Schwedagon, τὸ ναὸ τοῦ Κιότο ἢ τοὺς Βουῶδες τοῦ Bamiyan»⁶¹ εἶναι μᾶλλον ἔκφραση ἀφελέστατης εὐπιστίας παρὰ ἀξιόπιστης ἱστορικῆς ἐμπειρίας.

(2) Ὁ Dawkins ἀρνεῖται νὰ συμπεριλάβει στὴν ἐπιχειρηματολογία του μία ἀναγκαῖα διάκριση, τὴ διάκριση μεταξὺ θρησκείας καὶ πίστεως ἢ ἀποκαλύψεως. Ἐπιπλέον, ὑπὸ τὸν ὄρο καὶ τὴν πραγματικότητα ὅτι ὡς θρησκεία δὲν πρέπει νὰ ἐννοηθεῖ, ὅπως κάνουν οἱ ὁμοῖδεάτες τοῦ Dawkins, ἡ «ἐκπλήρωση μᾶς ἐπιθυμίας», ὡσὰν νὰ ἦταν αὐτὸ ἓνα πανανθρώπινο χαρακτηριστικό της⁶². Οἱ θρησκείες συνιστοῦν, κατ' οὐσίαν, συνθετότερα οἰκοδομήματα, ὅπου συνυπάρχουν κι ἄλλα φαινόμενα, ὅπως: ἐπίγνωση, ἐμπειρία, μετοχή σὲ μία κοινότητα ἢ ομάδα, παρακίνηση σὲ δράση καὶ συνέπειες ἠθικῆς⁶³.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὀφείλουμε πάντοτε νὰ θέτουμε τὸ ἐρώτημα «ποιοῦ εἶναι τὸ περιεχόμενο τῆς ἀποκάλυψης» μὲ τὴν ὁποία σχετίζεται ἡ φαινομενολογικὴ ἔκφραση τῆς θρησκείας. Στὴν περίπτωση ἰδιαίτερος τοῦ Ἰησοῦ γίνεται φανερὸ ὅτι δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ κάποιον τρομοκράτη πού ἐπικαλεῖται τὴ θρησκεία καὶ θέλει νὰ ἐπιβάλλει διὰ τῆς βίας τὴν ἐγκόσμια Πολιτεία τοῦ Θεοῦ. Στὴν ὁμολογία Του πρὸ τοῦ Πιλάτου ὁ Ἰησοῦς κάνει ἀπολύτως σαφές ὅτι ἡ Βασιλεία Του δὲν εἶναι «ἐκ τοῦ κόσμου τούτου» (Ἰωάν. 18,36) κι αὐτὸ ἀναγκάζει τὸν Ρωμαῖο δικαστὴ Του νὰ ἀποφανθεῖ: «ἐγὼ οὐδεμίαν εὐρίσκω ἐν αὐτῷ αἰτίαν» (Ἰωάν. 18,38). Πολλῶ μᾶλλον δηλώνει μέχρι τοῦ Σταυροῦ τὴν πισότητα πρὸς τὴν ἀποστολή Του, νὰ δείξει ὅτι ἐν Αὐτῷ καὶ δι' Αὐτοῦ φανερώνεται τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ ὡς ἀγάπη (Λουκ. 23,34· Α' Ἰωάν. 4,16). Ὅποιος καταφεύγει στὴ βία ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ ἢ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὀφείλει νὰ ἐπικαλεστεῖ τὴν προσωπικὴ του ἀπόφαση καὶ μόνον.

(3) Ὁ Dawkins θεωρεῖ ὅτι δὲν χρειάζεται κανεὶς τὸν Θεὸ γιὰ νὰ εἶναι καλός, γιὰ νὰ ἐνεργεῖ σωστά. Αὐτὸ μποροῦν πολλοὶ νὰ τὸ ἐπιτύχουν. Ὡστόσο, ἡ

61. DAWKINS, *Gotteswahn*, ¹⁰2007, σελ. 345.

62. McGRATH, *Atheismuswahn*, 2007, σελ. 75.

63. Ὁ.π., 78.

Ίδια ή ιστορία και πάλι διδάσκει ότι η απόσταση ανάμεσα σε μία κοινωνιοβιολογική κοσμοθεώρηση κι έναν χυδαίο κοινωνιοδαρβινισμό μπορεί να είναι πολύ μικρή, κάτι που οδήγησε τον Ντοστογιέφσκυ, με την ίδια τουλάχιστον αξίωση αληθείας, να ισχυριστεί: «'Αν ο Θεός δεν υπάρχει, τότε όλα επιτρέπονται», πράγμα που σημαίνει ότι οιαδήποτε ήθικη χωρίς μεταφυσική θεμελίωση στηρίζεται σε πήλινα πόδια.

Έπιπλέον, θα πρόσθετε έδω κανείς ότι ή χριστιανική θρησκεία [πίστη] είναι εκείνη ακριβώς ή όποια, με τó κήρυγμα τής ευσπλαχνίας (Λουκ. 6,36), έφερε στον κόσμο μία νέα στάση ζωής. Η στάση αυτή διαμορφώνει μέχρι σήμερα, θα λέγαμε, τó ιατρικό ήθος, βάσει του όποιου οί γιατροί αντιμετωπίζουν τους άσθενείς, και δή όχι μόνον αυτούς που έχουν έλπίδα ίάσεως αλλά κι εκείνους για τους όποιους δέν διαφαίνεται καμία προοπτική. Κι έδω χρειάζεται ίσως να υπενθυμίσουμε ότι, αν ο κόσμος απολέσει τήν έσχατολογική του έλπίδα, είναι αδύνατο να βρεθούν άληθινή δικαιοσύνη, αυταπάρανηση και ανιδιοτέλεια. Η χριστιανική πίστη ενέχει μέχρι τó βάθος τής τήν έλπίδα ότι ή θυσία δέν πάει χαμένη, ότι οί ισχυροί του κόσμου τούτου κάποια στιγμή θα λογοδοτήσουν. Όπως σημειώνει ο Thomas Schärtl, «ή έλπίδα ότι στα Έσχατα αναμένεται άληθινή και άνεπηρέαστη δικαιοσύνη προέρχεται από τή θρησκεία και όχι από οιαδήποτε έπιστήμη ή διαφωτιστική ιδεολογία»⁶⁴. Γι' αυτό, σε τελευταία ανάλυση, από έμας τους χριστιανούς ζητείται να είμαστε «έτοιμοι άει προς άπολογία παντί τῷ αἰτούντι ήμας λόγον περὶ τῆς ἐν ήμῖν ἐλπίδος» (βλ. Α' Πέτρο. 3,15).

5. Η Άπολογητική ἐν διαλόγῳ

Η Άπολογητική, ως ένα είδος λογοδοσίας και μαρτυρίας για τόν Χριστό, τήν αίτία «τῆς ἐν ήμῖν ἐλπίδος», καθώς διευκρινίσαμε εισαγωγικῶς και προκύπτει από τὰ βιβλικά συμφραζόμενα, δέν σημαίνει σε καμία περίπτωση έναν λόγο πολεμικό, αλλά πάντοτε έναν λόγο με έπιχειρήματα· είναι λόγος αποκριτικός σ' ένα περιβάλλον άπ' όπου έκτοξεύονται κατηγορίες (Πράξ. 21,1· Α' Κορ. 9,3) ή δέχεται κανείς τήν πρόκληση από ανθρώπους διαφορετικῆς πίστεως ή και άθεους. Η χριστιανική Άπολογητική, με τήν έννοια τής πληροφορη-

64. SCHÄRTL, *Atheismus*, 2008, σελ. 158.

σεως, τῆς ἐπικοινωνίας πρὸς ἄλλους, τῆς πίστεως μὲ τὴ βοήθεια ἐπιχειρημάτων, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ ὑπόθεση ἀποσαφηνίσεως τῆς πίστεως. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν καταβάλλει καμία ἀπολύτως προσπάθεια νὰ ἀναγκάσει κάποιον νὰ κατανοήσῃ τὸ περιεχόμενό της. Ἡ χριστιανικὴ πίστη διαφυλάσσει τὴν ἐνόρασή της μόνον ἐν διαλόγῳ⁶⁵.

Ὁ διαλογικὸς τύπος τῆς χριστιανικῆς ἀπολογίας ἀνταποκρίνεται, κατὰ βάθος, στὸ μυστήριον τῆς Ἐνανθρωπήσεως. Ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ Ἰησοῦ κατέρχεται στὸν κόσμον καὶ φανερῶνει στὸν ἄνθρωπον ὅτι εἶναι ἐγγὺς καὶ ὅτι ἐνεργεῖ ἀδιάκοπα ὑπὲρ του. «Ἀπευθύνεται στὸν ἄνθρωπον καὶ συνομιλεῖ μαζί του, τοῦ προσφέρει χῶρον καὶ χρόνον γιὰ νὰ ζῆσει, νὰ συλλογιστεῖ, νὰ ἐνεργήσῃ καὶ νὰ ἀποφασίσῃ»⁶⁶.

Οἱ χριστιανοὶ καλοῦνται μέσα ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου σὲ διάλογο, σὲ διάλογο ποὺ ἀπευθύνεται μὲ ἀπόλυτη διάκριση πρὸς τὸν ἄλλο. Ἡ διαλογικὴ συνάντησή μας μὲ τὸν ἄλλο ἐκφράζει συγχρόνως τὴν ἀλληλεγγύη ὄλων τῶν ἀνθρώπων ὡς συνδημιουργημάτων μεταξύ τους. Σὲ αὐτὴν ἀκριβῶς διακρίνει ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν, κατὰ τὸν Reinhard Hempelmann, «δυνατότητες διαλογικῆς προσεγγίσεως τῶν ἀκροατῶν του καὶ διαμορφώνει τὸ κήρυγμά του κατὰ τὸ “μοντέλο μιᾶς εὐφυοῦς ἐφαρμογῆς τοῦ σχήματος τῆς ἀντίθεσης καὶ τῆς συνάφειας” (K.G. Steck). Ἡ χριστιανικὴ πίστη προϋποθέτει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται σὲ συνάντησιν μὲ τὸ Θεὸ ὡς κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἀκριβῶς δημιουργηθεῖς»⁶⁷.

Γιὰ ὅλους τοὺς παραπάνω λόγους, ἐπομένως, ἡ χριστιανικὴ Ἀπολογητικὴ δὲν πρέπει νὰ κατανοηθεῖ ὡς μόνιμη τακτικὴ ὑποχώρησης σὲ θέσιν ἀμυντικὴν γιὰ τὴν ἀπόκτησιν μιᾶς δῆθεν ἀσφάλειας, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον ὡς στάσις ἐρωταποκρίσεως τοῦ χριστιανοῦ ὁ ὁποῖος λειτουργεῖ ἐν διαλόγῳ. Διὰ τοῦ διαλόγου ἐκδιπλώνει ὁ τελευταῖος τὴν πίστην του, ἀντιπαρατιθέμενος εἰρηνικὰ μὲ ἄλλες πεποιθήσεις. Κι αὐτὸ προϋποθέτει, ἐκτὸς ἀπὸ χάρισμα θεολογικο-επικοινωνιακό, δεξιότητα ἐρμηνευτικὴ, ἱκανότητα κατανοήσεως τῶν περὶ Θεοῦ, περὶ κόσμου καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἀντιλήψεων, μὲ τίς ὁποῖες ἐρχόμεστε καθημερινὰ σὲ ἐπαφή, σὲ κοινωνία καὶ ἀντιπαραθέσιν προσωπικῆν.

*Μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικά – γεν. ἐπιμέλεια:
Κωνσταντῖνος Ἰ. Μπελέζος, Ἐπίκ. Καθηγητῆς*

65. HERMS, Rücken, 1992, σελ. 491.

66. HEMPELMANN, *Apologetik*, 1999, σελ. 30.

67. *Αὐτόθι*.